

Nomád, nem nomád, nomád...

Csoóri Sándor-hatások

A megjelenésekor már a kezemben volt a *Forradás*, a filmforgatókönyveket tartalmazó Csoóri-Kósa-kötet. Elevenségére, pörgésére készültem is, mert láthattam néhány olyan filmet – elsőnek az *Ítéletet* –, aminek Csoóri Sándor és Kósa Ferenc volt a forgatókönyvírója. Tizenéves koromban ért az élmény, s még a Kisképzőben feladatnak választottam, és filmplakátot festettem hozzá, pedig volt pár versenytársa bennem a filmnek. Rendhagyó módon, ha van rend, ez vezetett az író olvasásához. A szöveg azonos súlyú a képekkel, nem illusztrációi egymásnak. Attól kezdve megnéztem az általuk készített filmeket, visszamenőleg, még ha kamaszként nehézkesnek találtam is. Az újraolvasás melege is sajátos idegességet hozott, a többi magyar író mellett és után, a nem tanított, az elérhető világirodalmat inkább forgatva.

„...Pogányság bűne miatt Csoóri, Kósa, Sára gyalogos katonákat, mert nem hisznek eléggé a magyarok Istenében!” – olvasom az emlékezetes mondatot az *Ítélet* forgatókönyvében, a köz legényeinek közelről ismert hibáját. A kibeszélésnek tűnő sor azonban tipikus, korfestő. Mit is láttam akkor a szimbolikus büntetésben, a birtoklevelek fölfalatásában, és mit gondoljunk ma, az új birtoklevelek güzülésének idején? Kevesebb ideológia több lenne, vagy azt, hogy másként nem lehet? Az ideológiától ugyancsak sújtott *Nincs idő* film másképp érdekelt, a politikai fogoly téma (pl. Lengyel József után). Intellektuális kicsapongás a nyersen élénk tett helyzetekből, aminek addig csak túlírt változataival találkoztam, az eredeti emberismeret, beleélés, beleézés új arcát láttam. A tüneti és diagnosztikus elképzelések különös kapcsolatát, a filmből kölcsönvéve, röntgenleletként érzékelttem. Aztán, már főiskolai feladatként, ehhez fiktív borítót és illusztrációkat készítettem, rézmaratásokat. Talán ezekben is maradt nyomokban némi ideológia, de kinőttem, akár a világnézet óráit és a marxista kényszertáplálást. „A mesterséges táplálást ma is elrendelem” – mondja a bukásra álló, álhumán börtönigazgató. A *Nincs idő* élve jellemboncolása segít az vissza-visszatérő áthaladások dekódolásában. Noha még Horthy kormányzó börtöne a helyszín, a nemzedéktársaimban az emberarcú szocializmusnak szólt. Nem tudom kellően

NAGY ANDRÁS (1953) grafikus, könyvtervező, a *Hitel* képszerkesztője.

fölbecsülni, hogy a témáját itt-ott költői fogásokkal röpteti meg, a népdalrészletektől Villonig, azt hiszem, hogy itt nem egyezek a filmesztéták tálalásával. Magyarázatok helyett, más „Csoóris” filmekből is máiglan töltekezem. A *Tízezer nap*, *Hószakadás*, *80 huszár*, *Tüske a köröm alatt*. A filmélmények következményeként a 70-es évek közepétől kezdtem Csoóri Sándor esszéivel mélyebben ismerkedni, amikor a szüleim Erdélybe jártak, én pedig a táncházba. A *Faltól falig* talán éretlenül ért, az *Utazás félálomban* kötet némelyike mérte rám az első, komoly hatást, mit hoz föl a hozzám legközelebbi költészetről szólva (*Visszatérni ragyogva*, Szécsi Margitról). Ma már nem lepődök meg, ha mások soraiból a képzeletemben egybecsúsznak rétegek, esetleg a rajzaimban, néha részletek, néha körvonalak.

Az *Élő magyar népzene* lemezsorozat kiharcolásakor, a lemezgyári akadémizáció miatt, Csoóri, Kiss Ferenc, Nagy László, Zelnik és mások, 1977 telén a Rózsadomb kávézóban tanakodnak, hogy mi legyen a borítóval, mert az első grafikus terve nem vált be. A táncházások mindennapi kenyere – gondoltam, és tényleg, az általuk is segített a magyar népzenei föltámadás virul. A derék „Subások” néven megfigyelt népbemzetben gondolkodók abban is nyakig benne voltak. Egyébként pedig ahova néztem, Csoóri megjelent. Képelem, hogy milyen idegesítő lehet a kultúrpolitikának az ilyen izgó-mozgó író, és az ugyancsak mozgékony, felelős gondolkodású értelmiség. Ha nekem nem hisznek, higgyenek Nagy László naplótöredéke megszámlálhatatlan Csoórral kapcsolatos bejegyzésének. Később megbízott a lemezgyár a sorozattervezéssel. Az egyik lemez a Muzsikásé lett, ifjú Csoóri Sándor abban zenélt és énekelt. A borítójukra egy átfogalmazott szarukarc-variációt tettem, más-másfélét a többire, Budai Ilonkáéra, a Vízöntőére... A mesét itt is kezdhettem volna, mert a Muzsikáséknak újrafogalmazott jelet kérte tőlem Sándor is a *Nomád napló* címlapjára. A kötet rengeteg értéket hozott közel, ami más pályakezdő fiatal is érdekelt. Faltam a világos, kristályos levezetések. A prózáiró Csoóri az elemző tudatosságban tűnt közösnek Illyéssel, fő támogatójával. Aki egészen odáig elmegy, hogy a magas hazából gyakorlati, bölcs tanácsokat ad a mindennapokra, gyászra is. Ilyen türelmes tanítást az érzelmes, higanytermészetű Csoórinál nem kerestem és mégis találtam. Tőle a *Szántottam gyöpöt* lett az, amit füstös muriban is felhoztam példának, később a *Tenger és diólevél* gondolataival tetézve. Ilyenkor éreztem mennyi esélytől fosztotta meg nemzedéktársaimat a kultúrpolitika, de az is látszott, hogy milyen jót tett az a dacos tanár vagy művelődésszervező, könyvtáros, aki az intézményébe Csoórit és Nagy Lászlót hívta mutatóba. Nézem a középiskolás lányoknak dedikáló közös képüket, vagy az iskolában dedikáló idősebb Csoórit, remélve, hogy ezeket a fiatalokat aztán már nem lehetett rászedni!

Ne csapjam be magam, utólag se. Csoóri Sándor a művészeti ízlésével ismerkedő benyomásaimra visszatekintve, távol tartott elkötelezettsége. Éppen a 60-as évek vége felé olvastam először igazán alapos esztétikai elemzéseket, s ifjú góggal úgy vélvén, eleget tudok, az ehhez képest inkább az érzelmileg motivált szimbolikus és szürreális, modern magyar formanyelvhez vonzódás még túltervezettnek tűnt. Ám nem kell precíziós érvelésszűrőt használni annak belá-

tásához, hogy az ő útja elkerülhetetlenül vezet Orosz János, Szervátiusz Jenő és Tibor művészetéhez (lásd írásait *A megevettek királya* címmel Szervátiusz Tibor Dózsa-szobrához és Orosz János *Végjáték* rajzsorozatához). Több könyvéhez Orosz Jánost választotta illusztrátornak, grafikusnak (*Kezemben zöld ág, Készülődés a számadásra, Lábon járó verőfény, Második születésem, Nappali hold, Párbeszéd, sötétben*). A népművészet mellett Csoóri Sándor elvont vizualitás iránti nyitottságának első forrása a pápai Református Gimnázium rajztanára, A. Tóth Sándor. A nyugati avantgárd művészek által is számon tartott, európai rangú festő- és bábművész szemlélete erős hatással volt növendékeire, a szintén pápai diák Nagy Lászlóra is. Ebben a látásmódban a felfokozott szuverenitás igényére ismertem, a magunk kultúrkörének tudatos értéken kezelésére, közösségi és személyes szinten. Talán csak az őszinteség húz vonalat a függetlenség és a programszerűség határán, ahol a művészt jellemző alkotói rokonlelkek körének összhatásában, a műfaji változatosságban, a föltámadó és új vándormotívumok a művészetben megformált teremtményként útra kelnek, a beszélt, a képi vagy a zenei anyanyelven.

Ha az utókornak sikerül elrebbenteni a magát hivatalosnak mutató életrajzi kontraszelekció fátylait, mögötte ott találja az áldott emlékű Marosi Juliannát, Sándor első feleségét. Anyám Juliskának nevezte, a baráti kör Julcsinak. Nekem főfő közvetítőm volt Erdélyhez. Addig nem találkoztam a tiszta forrás tapasztalatát ilyen hűséggel és eleven természetességgel használó folkloristával, aki ráadásul gyönyörűen éneklis a gyűjtéseit (noha volt a szüleimnek népzenekutató barátja). Az énekekre amúgy is fogékonyan, eredetiként hallgattam a „nép ajkáról” átvett Mária-énekeit, s lenyűgöztek a beszédjébe önkéntelenül belecsösződő fordulatok, adomák. Vitalitása legyőzte a városi idegenséget, ősi derűje a keserűséget. Képzelem, azaz látnivaló, hogy milyen hatással volt egymásra Sándor és Julianna. Kallós Zoltánhoz tőle elkerülhetetlen út vitt. Aki nem járt elszakított országrészben, nem is fogja föl a magukat magyarnak megtartani akarók idegörlő sorsát. „Mennyi bánat, keserűség / még a testvér is ellenség.” Ahol drámaian túlcsoordul az énekek értelme. „Úgy búsulok, majd meghalok, mégis jókedvet mutatok.” Jelmondatom azóta is. És ha itthon is idegenben vagy? Ezért vetkőzne ki a nép a megtartó szépségeiből? Nemzet lesz-e, ha megtartja, vagy marad valamiféle *Curiositas Hungarica*, Herder árnyékával, a mindent elnyelő nyegleség mögött.

Megint Csoóri esszéihez csapongok, az anyanyelv, a bartóki modell gyakorlatához, amit zenén innen, zenén túl, egy jól körülírható alkotói magatartás érvényesített. Akiket ma is valami káini sötétből idetapadt indulattal tagadnának el a kiherélt oktatásban, a médiumok kulturális ajánlatlistáin, hetedíziglen. „Irigyeim sokan vannak, mint a kutyák úgy ugatnak, / adok nekik víg napokat, / hadd ugassák ki magukat” – fújta ifjú Csoóri Sándor a Muzsikással.

A *Nomád napló* táján minden fölgyorsult. Apám már meghalt, Szécsi Margit és a baráti kör az értékek megtartásán fáradozott. Csoóri Sándor *Egy másik életmű töredéke* és Nagy László *képes krónikája* címmel 1980-ban két lényeglátó

bevezetőt írt Nagy László könyveibe (*Szárny és piramis; Kísérlet a bánat ellen*). Ekkor Csoóri verseit és prózáját naponta olvasom, hogy megtervezhessem a címlapjait. *A tizedik este* verseskötetéhez linót metszek, az *Elmaradt lázálom* rajzát tenyérlenyomattal kombinálom. A *félíg bevallott élet* című új esszékötete címlapján megvilágosító kaput nyitnék a belső és külső világ feje álló, elsuhanó képleteire. Azt hiszed, hogy a tömérdek értékfelhozás után a gyöngyhalászt általános elismerés övezi. Kisebb szünetek szilenciumtól szilenciumig, kitiltás különféle helyekről. Csoóri kisregénye az *Iszapeső* végképp nem pályázott a rezsím elismerésére a téeszbe kényszerítés megírásával. A zsarnokság nem szereti, ha kudarcaira emlékeztetik. Ez volt az a kiskönyv, amit bánffyhungyadi feleségem magyarázat helyett úgy olvasott, hogy na, itt is ez volt. Keresgélem a könyvecskét, pedig valamikor a bűnös városon át Pestszentlőrincig és vissza utazva olvastam végig, néha kinézve a könyvből a faluról jövő lakótelepi nomádokra. A táskarádióval valami nyálás Modern Talkingot hallgattak és kisgyerekeket sanyargattak a játszótéren a vasárnapi meccs után. Az úgy-ahogy újratermelő ifjúság mindig is nyughatatlan volt, különféle okokból vándor, kollégiumlakó, megélhetést, szerelmet, izgalmat, célokat, közösséget, önkifejezési formát, alkotótábort, albérletet, rokonokat, ősoket, mifenét kereső. Ábelként valahol otthonra lel, legalább egy kultúrotthonra. A magyar kultúrát mentő, szellemi honvéd kortársaink élete is valamiféle nomád utazás, hitvitakon, dogmákon, rendszereken át. „Persze, különben is rohanok folyton némi összekapart hírnévvel a nyakamban, negyvenévesen, le a Rózsadombról végig a Mártírok útján vagy ahol rám jön a rohanás. Szégyen vagy nem szégyen: a nomádok a mindennapi legelőért, én a mindennapi időmért harcolok...” (*Utazás félálomban*). S mennyi utalás még a nomád kérdésre, hol polgárpukkasztó, hol tapasztalati helyzetből (*Vendégségben Veres Péternél, Tenger és diólevél*), a nomádság, kereszténység, kapitalizmus háromszögében. Változnak az izmusok, csak a nomádságunk nem akar szünni semmiképp. Nem rokonítva a hivatásos nomádot a hivatásos magyarral, bárhogy éljen is, még rémesebben, a megélhetésivel.

1984, Nagy László szülőháza, emlékházzá avatás, Csoóri Sándor felolvassa röntgenlelet pontosságú beszédét. Általában taszító, ha a hivatalosság, művészekkel, írókkal, a néppel találkozik, kísértetként riogat az átkozott függés, a legszívesebben függelmet sértene az ember. Mert mi volt ez előtt is. Tusakodás, ki beszéljen, átkozott protokoll-listák, mit akar a megyei pártbizottság, mit a kultúrpolitika, kit kér a népben-nemzetben gondolkodó közösség. Ha nincs az erős akaratú Szécsi Margit mellett ama edzett, sokat emlegetett, rendszerváltást előkészítő művészeti közélet, nem kapja meg a száz helyről érkező házavató tömeg a Veszprém megyében is persona non grata Csoóri szavait.

Mi lenne kifejezőbb és maradandóbb az író életében, mint az írásai? A *Kezemben zöld ág* és a *Készülődés a számadásra* voltak meghatározó olvasmányaim. Ez az a hőskor, ahonnan annyian kapirgálnak utólag apró-cseprő érdemeket, s hogy a költővel együtt ők is remélték (ez a minimum!), a forradalmakból megőrzött magyar nemzeti eszme mégis 5-ről 6-ra jut, ha nem is 56-ra, nem csak

szűkebb környezetünkben. Óvatosak és izgágák kitartó, kritikus közössége Csoórirra talált, miközben ő el se hagyta a nemzetet. Így jegyzi az izgalmas offenzív korszakot a közéletre fogékony irodalom java, az események végkifejlete előtt alakuló civil egyesületekkel, mozgalmakkal, új lapokkal, a *Hitel* megalapításával, a vívmányok végén a Fórum győzelmével, a Duna Televízióval és a Világszövetséggel. Persze, hogy a főszereplőt kell elkapni, ez nem csak a dráma törvénye. Mit is olvastam akkoriban, *Jóslat, Meghallod-e még? A mestereim, Úgy néztek rám, Te, napra éhes – A Pergőtűz forгатása közben...*

Csoóri Sándor *Nappali hold* utáni meghurcolása váratlanul ért. Készültek rá. Érdemes volt ezekkel egykor chartát aláírni, paktumot kötni? Azt mondják, megtört a „jövő szökevénye”. *Nem tagadom, a szemem sötétebb* – legyen ez a hanyatlás cáfolata, a nagy szavak idején továbbra is szenvedélyes „nomád játék”.

A „*Szerelem-Televízió*” a Duna Tv könyve, önvédelmi dokumentum, Csoóri Sándor zárszavának címsorát viseli. Hatvanöt szerző szólal meg a kötetben különféle képpen, főként levélben. A megjelenéskor 1995-öt frunk, amikor a „visszajöttek” megszüntetnék a világ-magyarág médiumának függetlenségét. Csoóri tíz sűrű oldalon sorolja érveit. Védőbeszéd, nem irodalom. Ez is ő. A kézzel fogható dolgok világából a Duna Televízió a leggyakorlatiasabb érték közvetítő teremtmény, amit ő kezdeményezett, és az avatott alkotógárdával az alkotótárs Sára Sándor valósított meg. Értékrendjük nem is maradt ostromolatlan. Mint ahogy pergőtűz alatt volt és van minden saját és harmadik utas magyar gondolat.

Nomád lesz rendre a nem nomád, azaz tősgyökeres kultúránkat, bizonytalan helyzete lefokozhatja saját hazájában, a második vonal értékrendet fölpuhító, felszínes műfajokat segítő társbérletében. Talán a gondolatátvitel nagymestere a nemzet teljességének távlatával ezért kísérletezett folyton a politikum áthangolásán. A sikerként induló civil Magyarok Világszövetségétől azonban már elirigyelte a szót és a levegőt a lassú halálra ítéelő párturalom. Első tétel: befolyásmegvonás az álorcás újbolsevik időkben, mert a bársonyszék is kényelmetlen ilyeneket hallva: „a költő a nemzet lelkiismerete”. A megosztó anyagi függőség tétele után az örökkön kicsi dolgok, az emberi tényezők felsorolását be sem lehet fejezni. „Halj meg már bennem, te, civódó magyar” – kezdte többször a beszédeit Adyval, a kiábrándulás szélén, eljutva a ninivei párhuzamig. Szinte ebből következik önmagát összegző gyámköve is: „Így lásson, aki látni akar.” Már erre a kultúrpolitika sem rest kijelenteni, hogy nincs is komoly költő csalódás nélkül, és a lesajnálást takaró, cinikus, bölcs parabolákkal értékeli csalódását. Ők nem tanulnak semmilyen költőtől, holott naponta „a nemzet közös ihlet” ígével illene kelniük. Ezek a kreatív függőnymenedzserek, el-elhúzza a leplet, csak a parádét láttatják. Kinek oszt így lapot a hírhedt történelmi szűkszerűség? Hova mutat a sorskerék? Nomád, nem nomád, nomád, nem nomád... Köddé vált bujdosókra, körözött szabadságharcosokra, versekre mutat, *Emlékezés 1956 novemberére.*